

TÜRK MİNYATÜR SANATININ GELİŞMESİ

OKTAY ASLANAPA*

Resim sanatında Türkler, Maniheizm, Budizm ve İslâmlık olarak üç ayrı din çevresinde eserler meydana getirmişlerdir. Böylece eski Türk resmi, 8. yüzyıldan, 19. yüzyıla kadar bin yılı aşan tarihi ile dünyanın en eski sanatlarından biri olmaktadır.

Sekizinci yüzyıl ortalarından kalan ve Uygur Türklerinin, Hoço merkezleri olmak üzere Turfan bölgesinde meydana getirdikleri en eski minyatürler, daha sonraki Türk minyatür sanatının kaynakları olmuştur. Duvar resimleri yanında, bu minyatürler hem sayıca az, hem de çoğu parçalar halinde olmakla beraber, gerçekçi üslupları ve portre özellikleri bakımından Türk minyatürlerinin karakteristik gelişmesinde kaynak olmuştur. Bunlar Uygur duvar resimleri (freskleri)nin küçültülmüş örneklerinden başka bir şey değildi. Uygur prensleri ve mâbede adak getiren kabileleri canlandıran tasvirler, kıyafetleri ve yüz hatları bakımından çok realist bir anlayışla resmedilmiştir. Kompozisyon simetrik bir sıralama halindedir. Başta en çok koyu mavi ve kırmızı olmak üzere, hep parlak canlı renkler kullanılmıştır. Bunlar İranlı şairlerin ay yüzlü, badem gözlü diye güzelliklerini methettikleri tiplerdir.

Uygur resim ve minyatür üslûbunun etkileri 15. yüzyıl içerilerine kadar devam etmiştir. Doğu Türkistan'ın kuzeyinde geliştirdikleri bu üslûbu, yine Türkler kendileri Abbasi ve İlhanlı devirlerinde Batı'ya getirmişlerdir. Gazneliler'in Leşkeri Bazar Sarayı duvar resimlerinde ve Büyük Selçuklular'ın merkezi Rey'de bulunan duvar resimlerinde, Rey ve Keşan'da minâî denilen yedi renkli keramiklerdeki figürlerde, Uygur resminde tanıdığımız Türk tiplerinin 10.-12. yüzyılda yaşadığı görülür. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Irak ve Suriye'de, Bağdat, Musul, Halep, Şam gibi merkezlerinde de 12. ve 13. yüzyıllarda aynı gelenek, maden, keramik ve minyatür sanatlarında devam etmiştir.

* Prof. Dr. Oktay Aslanapa, Türk ve İslam Sanatı profesörü

Anadolu Selçuklularının en parlak devri olan Alâeddin Keykubat zamanından kalma bir minyatürlü yazma, Uygur-Selçuklu üslûbunun en önemli eserlerindedir. Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığı'nda bulunan Varka ve Gülşah adındaki bu eser, bir aşk hikâyesini anlatan farsça mesnevî olup, aslen Azerbaycan'ın Hoy şehriden gelen Nakkaş Mehmed ibn Abdülmümin tarafından Konya'da 13. yüzyılın ilk yarısında minyatürlenmiştir. Bunun içindeki ufak boyda 71 minyatür, kendi kıyafetleriyle Türk tiplerini devam ettirmektedir. Kubadabad Sarayı çinilerindeki figürler ve Uygur resminde görülen Türk tiplerinin benzerleridir. Varka ve Gülşah mesnevîsindeki minyatürlerin Büyük Selçuklu minâî keramiklerinde canlandırılan Türk tipleriyle benzerliği açıktır. Bu minâî kâselerden birinde bir savaş sahnesi canlandırılmış, savaşçıların adları da figürlerin altına yazılmıştır. Bu kâse Washington Freer Gallery'de bulunmaktadır.

XIV. yüzyıl İlhanlı hâkimiyeti altında İran'da minyatür sanatı Uygurlar ve Uzak Doğu etkileriyle büyük bir gelişme göstermiştir. Tebriz ve Meraga yeni merkezlerdir. İlhanlılardan Gazan Han ve Olcayto Hüdabende'nin veziri tarihçi Reşideddin, Gazan Han'ın emriyle bir dünya tarihi yazmaya başlamıştır. Taberi'nin Tarih ül Ümem vel Mülûk (860-915), El-Beyrûnî'nin 1000 yıllarında yazdığı Âsaru'l-Bâkiye¹, Firdevsî'nin Şehnamesi, Cüveynî'nin Tarih-i Cihan gûşa (1226-1282)'sını² kaynak aldığı eserin ilk kısmını 703 (1303-4) de Gazan Han'a ve ikinci kısmını 706 (1306)'da Olcayto Hüdabende'ye takdim etmiş, fakat Reşideddin'in 1318'de öldürülmesiyle, eseri yarım kalmıştır. Daha yazıldığı tarihte minyatürleri de yapılmış olan bu eserin nüshaları dünya müzelerine dağılmıştır, 1306 tarihli Edinburg'da, 1314 tarihli Londra'da bulunmaktadır. 1314 tarihli *Cami el Tevarih* nüshasında (Londra Royal Asiatic Society) ki bir minyatürle, Berlin Müzesi'nde bulunan VIII-IX. yüzyıl Bezeklik Uygur fresklerinden biri arasındaki canlı benzerlik, aradaki bağlantıya işaret eder. Her ikisinde de etrafı dağlarla çevrili bir göl manzarası görülüyor, yalnız minyatürde gölde balıklar, freskte ise bir ejder canlandırılmıştır. *Cami el Tevarih* minyatürleri Diez ve Kühnel tarafından da Orta Asya'ya bağlanmakta, Diez bunları yapan nakkaş-

¹ El Beyrunî'nin *Aşar-ul-Bâkiye*'sinden istinsah edilmiş en erken minyatürlü yazma 707 (1307) tarihli olup Edinburg Üniversite Kitaphâğı'ndadır.

² Cüveynî'nin Moğol tarihinin en eski minyatürlü nüshası ise ancak 841 (1438) tarihinden kalmış olup, Paris Millî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

ların Uygur sanatçıları olduğunu kabul etmektedir. Topkapı Sarayı'nda da iki ayrı nüshadan bölümler vardır. Birincisi 1314 tarihli olup, Hafız Ebru'nun Mecmuai Tevarih ilâvelerini içine almıştır.³ Diğer nüshada muhtemelen Şâhrüh zamanında eklenmiş kısımlar bulunup, 1317 tarihli bu en geç Cami el Tevarih, Reşideddin'in öldüğü yıldan kalmıştır. Reşideddin öldükten bir yıl sonra, Tebriz yakınında kurulup, sanat faaliyetlerinin merkezi haline gelen Rabi Reşidi yağma edilmiştir. Cami el Tevarih'in ilk defa Türkçe yazılıp, sonra Arapça ve Farsça'ya çevrilmesi ihtimali, karşılıkları bulunmayan yüzlerce Türkçe terimin aynen kullanılmış olmasıyla kendini göstermektedir.⁴ Bu minyatürlerde yeni bir üslûbun ortaya çıkıp geliştiği belli olur.

Moğollar ve İlhanlılarla gelen serbest fikirlerin tesiri altında dinî konuların da tasvirine başlanınca, o zamana kadar büyük bir saygı ile tasvirinden kaçınılan ve adı bile Türklerde ancak Mehmet olarak kullanılabilen Hz. Muhammed'in şahsı ve hayatı ile ilgili sahneler de minyatürlerle canlandırılmıştır. Günümüze gelen ilk Mirac tasvirleri bu devirden kalmadır. Ahmed Musa'ya maledilen bu şaheser minyatürler Topkapı Sarayı'nda bir albüm içinde sekiz sayfa halinde biraraya toplanmış olup, bunların bir eşi daha yoktur. Safevîler'den Şah Tahmasb (1524-1576) ın erkek kardeşi Behram Mirza'nın, devrinin en tanınmış sanat adamlarından Dost Muhammed'e 1544 de hazırlattığı ve ön sözünü yazdırdığı bu albüm Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığı'ndadır. XIV. ve XV. yüzyılın seçme minyatür, desen ve hat sanatı örnekleri arasında en göze çarpanlar bu Mirac sahneleridir. Büyük boyda ve abidevî görünüşteki bu minyatürler Ahmed Musa'ya bağlanır. Dost Muhammed'in verdiği bilgiye göre, Ahmed Musa İlhanlılar'dan Ebu Sait (1317-1335) zamanında yaşamış büyük bir üstadtır. Sultan adına Ebu Saitname, Kelile ve Dimne, Cengiz Tarihi ve Miracnâme olarak minyatürlü dört yazma hazırlamış olup, bu sahneler onun Miracname'sindeki minyatür-

³ Timurlu devri âlimlerinden Hafız Ebru, Şâhrüh'un emriyle dünya tarihi ile ilgili kitapları toplamış ve Camî el Tevârih'in kaldığı yerden Timurlular devrine kadar kısmı ilave ederek, Mecmai Tevarih-i yazmıştır.

⁴ Tarihçi Ahmet Tebrizî, Ebu Said'in emriyle bir Şehinşahnâme yazmaya başlamış, Cengiz Han ve zaferlerinin tarihini ele alan bu eserin tamamlanmamış XIV. yüzyıl sonlarından minyatürlü bir nüshası British Museum'dadır, yalnız dört minyatürü bu yazmaya aittir.

lerdendir. XIV. yüzyıl ortalarına doğru Tebriz’de hazırladığı anlaşılmaktadır. Üslûbun kökü Orta Asya’ya Uygurlar’a dayanmaktadır. Uygur resimlerinden tanıdığımız ay yüzlü badem gözlü Türk tiplerinin devamı görülmektedir. Bunun yanında İlhanlılar zamanında İran’a gelen Batı tesirleri de belli olmaktadır.

Dost Muhammed, Ahmed Musa için “resmin yüzünden peçeyi kaldırdı ve o devrin modası olan resmi icad etti” demektedir. Ahmed Musa’nın dört eserinden sadece albümdeki Mirac minyatürleri kalmıştır.

30×25 cm. boyutlu minyatürde Hz. Muhammed, Kubbet el-Sahra’da kendinden önceki peygamberler arasında otururken, kutsal taş ve Burak’da ön planda görülür. 38×24 cm. boyutlu en büyük minyatür Hz. Muhammed ve meleklerini tasvir eder, üzerinde Ahmed Musa’nın adı yazılıdır. 36×25 cm. boyutlu diğer bir minyatürde melek tarafından Hz. Muhammed’e Kudüs şehrinin takdimi canlandırılmıştır.

Paris’te Biblioth que Nationale’de Uygur harfleri ile  a atayca yazılmış 58 minyatürlü bir Miracname, hikâyeci bir üslûpla yazılmış ve resimlenmiştir. Gerek üslûp, gerek alfabe, XV. yüzyıl ortasında Herat’ta Uygur kültürünün tesirini göstermektedir. Figürler, kıyafetler ve ayrıntılarda Uygur tesirleri çok açıktır. Cennet tasvirleri canlı ve realisttir. Develer, atlar gibi tek tük hayvan figürlerinde de aynı üslûp vardır. Hatimesinde Melik Bah i tarafından Herat’ta 840 (1436) da yazıldığı kaydedilmiştir. Minyatürlerde Hz. Muhammed’in Burak üzerinde göklere yükselmesi çok ince bir üslûpla, fakat monoton bir tarzda ifade edilmiştir. Diğer minyatürler Hz. Muhammed’in meleklerle gök katlarında, Cennet ve Cehennem’de gezintilerini, önceki peygamberlerle buluşmasını canlandırır. Koyu mavi gökyüzünde altın yıldızlar parlıyor. Ahmet Musa’nın Miracname’sine göre burada bir kalıplaşma ve klişeleşme görülür. Mekke, Kudüs üzerinden göge yükseliş, g nahk rların cehennemde yanması, Cennet manzarası ve Hz. Muhammed’i bilgi ağacı önünde gösteren minyatürler önemlidir.

Fakat asıl parlak devrini Herat daha önce Timurlular idaresinde geçirmişti. Bunun yanında gelişen diğer minyatür merkezleri arasında en önemlisi Şiraz olmuştur. Burada XV. yüzyılın son yarısında ortaya çıkan orijinal üslûbu Robinson ilk defa Türkmen üslûbu adıyla ve isabetle belirtmiştir.

Şiraz 1452-53'de Karakoyunlu Cihanşah'ın idaresine geçmiş sonra 1467'de Akkoyunlular onların yerine gelerek XVI. yüzyıl başlarına kadar hüküm sürmüşlerdir.

Böylece Türkmen denilen Akkoyunlu, Karakoyunlu minyatür üslûbunda insan tipleri kendine has anatomisiyle kısa boylu, tıknaz, büyük başlı, yüzleri köşeli ve dolgundur. Bunlar Uygurlar ve Gazneliler'in resimlerinde, Selçuklu keramiklerinden bilinen, Kitab el Tiryak ve Kitab el Aganı minyatürlerinde bulduğumuz ay yüzlü badem gözlü, VIII. yüzyıldan beri bilinen Türk tipinin kesinleşmiş tasvirleridir. Sarıklar da Türkmen usulü olup, yuvarlak kırmızı külâha sarılıp bir ucu aşağı sarkıtılır, kadınlarda başlık etrafına sarılıp arkada düğümlenerek aşağı sarkar. Kıyafetleri de Türktür. XV. yüzyıl son yarısında yayılan Türkmen üslûbu oldukça uzun sürmüştür, son örneklerinden Dublin Chester Beatty'deki Şehname minyatürleri 935 (1548) tarihiyle XVI. yüzyıl ortasına kadar uzanır,

1271 de Kayseri'de tamamlanan ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ithaf edilen Nasirüddin Sivasî'nin astroloji, sihir ve büyü kitabının minyatürleri (Paris Bibl. Nat.), Sivas, Kayseri ve Aksaray bölgeleri ile buralardaki insanları canlandırır. Çevrede bulunan Göreme duvar resimlerinden etkilenen primitif üslûpta bir veya iki figürlü bu minyatürler, Anadolu'daki üslûp gelişmesinin dışında kalmaktadır.

Çelebi Sultan Mehmet zamanında, o zamanki Anadolu'nun önemli kültür merkezi Amasya'da 1416'da tamamlanan bir minyatürlü yazma, 1413'te ölen Ahmedî'nin *İskendernâme* adlı eseridir (Paris, Bibl. Nat.). Bunun 20 minyatüründen yalnız üçü orijinaldir. Burada kırmızı zemin üzerine beş figürle bir kabul ve konuşma sahnesini canlandıran minyatür, Uygur-Selçuklu üslûbunu devam ettiriyor. Altın yaldızlı kaftan giymiş, başında tacı ile bağdaş kurmuş esas figür bir portre özelliği gösteriyor. Hattatı Sivaslı Hacı Baba olan bu eserin minyatürlerini yapan sanatçının kim olduğu maâlesef bilinmemektedir.

1465'te Amasya'da Darüşşifa'nın baş tabibi, *Sabuncuoğlu* adı ile tanınan *Şerefeddin*, operatörlük üzerine *Cerrâhiye-i İlhâniye* adı ile Türkçe bir tıp kitabı yazarak Fatih Sultan Mehmed'e takdim etmiştir. Çeşitli hastalıkların nasıl ameliyat edileceğini anlatan 140 minyatürlü bu yazma *Paris Bibliotheque Nationale*'de olup 1960'da yayınlanmıştır. Basit figürlü sahnelerin en açık ve canlı şekillerle kavrandığı bu minyatürlerde, tam bir realizmle öğretici karakter hâkim olmuştur.

Bu öğretici karakteri yüzünden minyatürlerin kalitesine önem verilmiş, şematik figürlerle konu canlandırılmıştır. Bu yazmanın 47 minyatürlü daha basit bir kopyası İstanbul Fatih Kütüphanesi (Ali Emiri Kütüphanesi)'nde bulunmaktadır.

Fatih Sultan Mehmet zamanından kalan en eski minyatürlü yazma Bedreddin Tebrizî'nin 860 (1455/56) tarihli Dilsuzname (Gül ve Bülbül) yazmasının minyatürleri, Edirne'de hazırlanmış olup, Oxford Bodleian Kütüphanesi'ndedir. Buradaki 5 minyatür Türkmen (Kara ve Akkoyunlu) üslubunun etkisini gösterir. Fakat sıra halinde figürler, iri gül tasvirleri ve kadın başlıkları ile yüz hatları gerçekçi olup, çizgilerde biraz sertlik vardır.

Fatih'le portre sanatında önemli bir gelişme olmuştur. İtalya'dan gelen ressamardan Constanza di Ferrara ve Gentile Bellini'nin Fatih portreleri yanında, Venedik'e giden Türk sanatçılardan Sinan Bey'in Fatih portresi ilgi çeker. Bağdaş kurmuş ve gül koklayan Fatih'in kuvvetli şahsiyetini büyük bir ikna gücü ile ve ölçülü renklerle ifade etmektedir. Yüz hatlarında Rönesans resminin etkileri bellidir. Sinan Bey'in yetiştirdiği, Bursalı Şiblîzade Ahmed adlı öğrencisi, en başarılı portre ressamlarından biri olmuştur.

Nakkaş Sinan Bey'in Fatih'i bağdaş kurmuş halde gül kokarken canlandıran Topkapı Sarayı'ndaki tanınmış portresi, onun sanatının kuvvetini ve sınırlarını göstermektedir. Anatomiye önem verilmediğinden vücut bol elbiselerle ustalıkla gizlenmiştir. Böylece baş ve yüzün ifadesi büsbütün kuvvetlenmiştir. Beyaz kürklü mavi bir kaftan, yakası ve kolları kırmızı, yeşil, kahverengi kalın bir entari, kallavâ bir sarıkla, vişne çürüğü kavuk giymiş olan hünkâr, sol elinde bir mendil tutarak, sağ elindeki gülü koklamaktadır. Gözleri elâ, kısa sakal ve bıyığı koyu kumraldır. Vücut cepheden, baş yarım profilden gösterilmiştir. Elbise kıvrımları ve yüz hatlarında Yukarı İtalya, Erken Rönesans resminin etkileri sezilmektedir. Fakat her haliyle portre büyük bir ikna gücü ve ölçülü renklerle Fatih'in kuvvetli şahsiyetini ifade etmektedir.

İleri bir resim sanatının geliştiği Fatih devrinden minyatürlü yazmaların kalmaması bir talihsizliktir.

Sultan Bayezid II zamanında etkisi daha kuvvetlenen Türkmen üslubu Türk zevkine uygun olarak devam etmiştir. Edebî konular dışında tarihî konular ve sultan için hayatını, saltanatını 1481'den

1-2. Varka Gülşah, Öğretmenle+Gündelik hayattan sahneler (XIII. y.y. ilk yarısı).

3. Minaî çini kâse savaş resimli (Büyük Selçuklu devri).

5. Uyğur freski gölde ejder (IX. y.y.)

4. *Cami el Tevarih*, Hind dağları minyatür (1314).

6. *Miracnâme*'den namaz vakitlerini bildiren büyük beyaz horoz (1436).

7. *Sivasi Tezkiresi*'nden, Melek sureti (1271).

8. Ahmedî, *İskendernâme*'den kabul sahnesi, Amasya (1416).

9. Cerrahiye-i İlhâniye'den çıkık tedavisi, Amasya (1465).

10-11. Dilsuznâme'den, Konser+Gül ve Bülbül, genç çift, Edirne (1456).

12. Nakkaş Sinan Bey'in Fatih'i bağ-
daş kurmuş halde gül koklarken can-
landıran portresi, onun sanatının kuv-
vetini ve sınırlarını göstermektedir.
Anatomiye önem verilmediğinden vü-
cut bol elbiselerle ustalıkla gizlenmiş-
tir. Böylece baş ve yüzün ifadesi büs-
bütün kuvvetlenmiştir. Beyaz kürklü
mavi bir kaftan, yakası ve kolları kırmızı,
yeşil, kahverengi kalın bir entari,
kallavî bir sarıklı, vişne çürüğü
kavuk giymiş olan hünkâr, sol elinde
bir mendil tutarak sağ elindeki gülü
koklamaktadır. Gözleri elâ, kısa sakal
ve bıyığı koyu kumraldır. Vücut
cepheden, baş yarım profilden gös-
terilmiştir. Elbise kıvrımları ve yüz
hatlarında Yukarı İtalya, Erken Rö-
nesans resminin etkileri sezilmektedir.
Fakat her haliyle portre büyük
bir ikna gücü ve ölçülü renklerle Fa-
tih'in kuvvetli şahsiyetini ifade etmektedir.

13. Şehnâme-i Meliki Ümmi'den Sultan
Beyazıt II. vezirleriyle Cem işini gör-
rüşürken.

14-15. *Süleymanname*'den Seba Melikesi Belkıs.

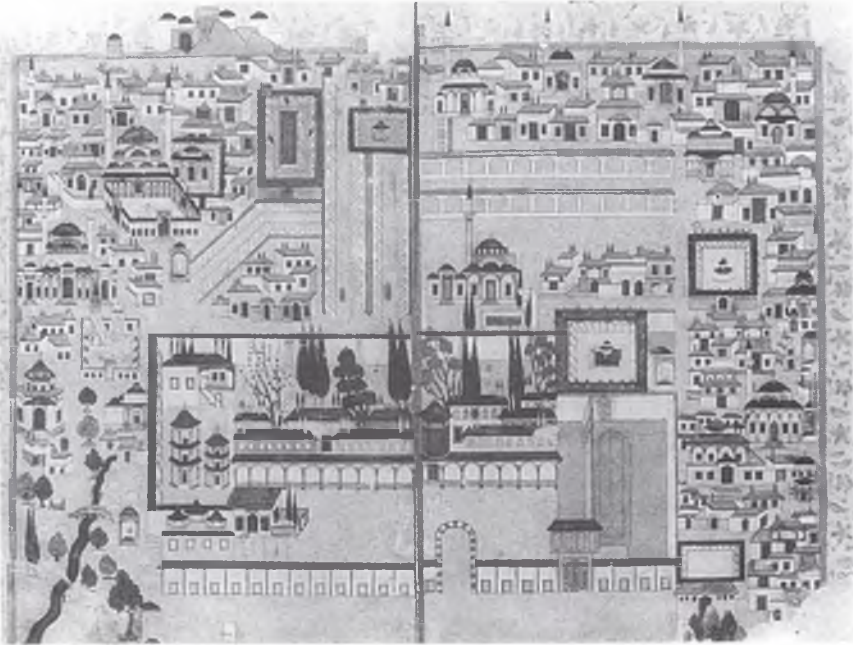
16. *Selimname*. Şükrî, Sultan Beyazıt II'nin cenazesi (1520-1525).

17. *Selimname*. Şükrî, Hüseyin Baykara'nın oğlu Bediüzzaman Yavuz'un huzurunda.

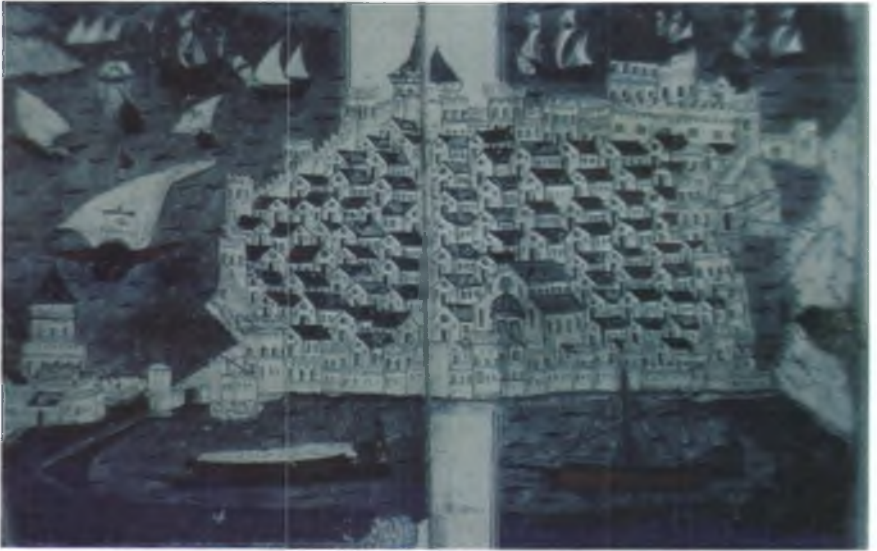
18. *Mecmua-i Menazil*, Matraki'den, Eskişehir (1537-1538).

19. *Mecmua-i Menazil*, Matraki'den, Manisa (1537-1538).

20. *Mecmua-i Menazil*, Matraki'den, Tebriz (1537-1538).

21. *Tarih-i Sultan Bayezid*, TKS R. 1272 (ca. 1540-45) 82 yaprak, 10 minyatürlü. 24b-25a Kala-i Modon, sayfanın ortasını kaplayan kale ve dışta ön planda donanma.

22. *Süleymannâme* (Tarih-i feth-i Şikloş, Estergon ve Üstoni Belgrad) TKS H. 1608 (ca. 1545-50) 146 yaprak, 32 minyatürlü (sonradan eklenmiş dört haritası var).
Cenova Kalesi, ön planda gemiler, geride şehir ve kale.

23. *Süleymannâme* (Tarih-i feth-i Şikloş, Estergon ve Üstoni Belgrad)'den Nis Kalesi. Kale ve şehir sahnenin dörtte üçünü kaplar, altta deniz ve gemiler.

24. *Ārifî'nin Süleymannâmesi*, TKS. H. 1517, 965 (1558). 17b. Kanuni Sultan Süleyman'ın cülûsu. 26 yaşındaki genç sultan, Topkapı Sarayı'nda revaklar altında kurulan tahtına oturmuş, sarıklı ve börekli saray erkânı yarım daire şeması halinde tahtın önünde etek öpmek üzere sıralarını beklemektedir. Ön plandaki üçlü gruplar vezirlerdir.

25. *Süleymannâme Ārifî*, 149a Rodos Kalesi'nin kuşatılması. Zemin küçük tepelerle bölünmüştür. Sağ alt köşede sultan atı üzerinde maiyeti ile durumu inceler. Solda lağım açan istihkâmcılar, üstte kalkanlı, tüfekli yeniçerilerin kaleye hücumu görülüyor. Bundan sonraki bir minyatürde Rodos Kalesi'nin fethi ayrıca canlandırılmıştır.

26. *Süleymannâme Ārifi*, 31b Devşirmelerin ve vergilerin toplanması. Çimenler üzerinde kırmızı halıya oturan iki görevli para sayar ve deftere kayıt geçerken görülüyor. Geride şehir evleri, papaz ve kadınlı erkekli kalabalık. Kırmızı elbiselerle, torbaları omuzunda devşirilen çocuklar, yetiştirilmek üzere İstanbul'a götürülecek.

27. *Fütühatı Cemile*'den, Ahmet Paşa Tamşuvar önünde. 533a Macaristan'da Bega nehri kıyısında Tamşuvar Kalesi Vezir Ahmet Paşa'nın teslim teklifini reddedince, kendisi 1522 de ordusu ile geldi. Çok iyi müdafaa edilen kale 28 gün kuşatmadan sonra teslim oldu. Karşılıklı ağır kayıplara yol açan savaşta Ahmet Paşa'nın bir top mermisi ile atının başı kopmuştu. Yerine yeni koşumlu bir at getiriliyor. Üstte Tamşuvar kalesi etrafı su dolu herdeklerle çevrili. En altta bir Serdengeçti (deli) düşmanı mızraklarken görülüyor.

28. *Nüzhet ül ahbar der Sefer-i Zîgetvar*, Ahmet Feridun Paşa, H. 1339, 976 (1568-69). Peç Kralı denen İmparator Maximlian'ın elçisi huzurda. 178a Peç Kralı denen Avusturya İmparatoru Maximlian'ın elçisini Sultan II. Selim kabul ediyor. Sultan kubbealtında taht üzerinde oturmuş, önünde iki kişinin getirdiği elçi etek öpmeye hazırlanıyor. Başta Sokullu olarak, diğer vezirler de ayakta merasime katılıyor. Elçi, giriş ve çıkışta üçer defa selâmlardı. Burada klasik devir Osmanlı minyatürlerinin en erken örneğiyle karşılaşıyoruz.

29. *Kanunî Sultan Süleyman*, Bahçede yürüyüş, Nigârî. Kanunî Sultan Süleyman'ı yaşlı halinde canlandıran en karakteristik eserinde, hünkârın bütün vücudu elbiselerle kapanmıştır. Açık mavi atlasla kaplı hafif bir kürkü, başında sorguçla kavuğu, sağ elinde mendili vardır. Bahçede sessiz yürüyüş halinde ve yalnız yüz hatlarıyla haşmetli bir atmosfer yaratmıştır. Birkaç adım gerisinden, iki silahdardan biri, elinde onun kılıcını taşımaktadır.

30. *Barbaros Hayreddin Paşa portresi*, Nigârî, seksen yaşını aşarak 1546 da ölen Kapıdan Derya Hayreddin Paşa'yı da (Hızır Reis, ağabeyi, Baba Oruç'un adından bozma Barbaros ünvanı ile tanınır) yaşlı çağında yarım profilden canlandırılmıştır. İki kavuk, kaplan benekli içi beyaz kürklü kırmızı kaftan ve mavi entari giymiş, belinde altın kemer ve hançerin kabzası görülüyor. Sağ elinde 1533 de Kanunî Sultan Süleyman'ı kabul esnasında hediye ettiği kıymetli asâyı tutmakta, sol eliyle karanfil koklamaktadır. Kumral sakallı, bıyığı ve kaşları ağarmıştır. Bütün Akdeniz'i ve Avrupa'yı yıllarca titreten Kapıdan Derya, keskin bakışları ve dinç görünüşüyle sefere çıkmaya hazır bir denizcinin enerjik ifadesi ile resmedilmiştir.

31. *Sultan Selim II*. ok atarken, Nigârî. Nigârî diğeri bir minyatürde, II. Sultan Selim'i ok atarken, arkasında bir silahdar, önünde hedef tutan doğancıbaşı ile birlikte canlandırmıştır. Bu onun son yıllarında ve kendisinin yaşlandığı bir zamanda yaptığı minyatürlerden olmalıdır. Gösterişli olmakla beraber ifade kuvveti zayıftır.

32. *Süleymannâme*, Chester Beatty,
Kanuni Sultan Süleyman'ın hasta-
lanması (1579).

33. *Süleymannâme*, Chester Beatty,
Fethedilen Zigetvar Kalesi (1579).

34. *Shahnâme-i Selim Han Lokman*, A 3595, 988 (1581), Selim II'nin devrini anlatır. 145b-146a Halk el Vaad (Galletta)'in kuşatılması. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Tunus'da, Sultan Hamid'in İspanyollar'la birleşip, 90 gemi ile Tunus önlerinde toplanıp, Vali Haydar Paşa'yı Kayrevan'a çekilmeye zorladığını haber alınca 1574 de, eski Yemen Valisi Vezir Sinan Paşa ve Kapıdan Derya Kılıç Ali Paşa, kara ve deniz kuvvetleriyle buraya geliyor. Tunus üç ay içinde geri alınmakla beraber, Halk el Vaad Kalesi bir ay dayandı. Sonunda düşerek Tunus Sultanı da yakalandı. Burada çift sayfa minyatür Osmanlı donanmasını Halk el Vaad ve hisarı (kalesi) önünde gösteriyor, göl ve ordunun durumu açıkça belirtilmiştir. Klasik devrin büyük nakkaşı Osman, bu sahneyi daha önce Nasuh el Silahi'nin haritayı andıran minyatürlerindeki üslûba göre resmetmiştir.

35. *Surnâme*, H. 1344, ca 1582, TKS, Hz. 149a-150b, 1582 de III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in 52 gün, gece gündüz devam eden sünnet düğününden ekmekçiler loncasının geçidi. Sultanahmet meydanı ve İbrahim Paşa Sarayı. Tekneler içinde hamurların taşınması, portatif fırınlarda ekmek çıkarılması sahneleri. Nakkaşbaşı Osman ve yardımcıları.

36. *Hünernâme II. Lokman*, H. 1524, 996 (1588), TKS. Hz. 256b Mohac savaşı. 1526 da Kanunî İstanbul'dan Macaristan seferine hareket etti. Ordu geçtikten sonra dönüş yolunu kapamak için Drama Köprüsü yıkıldı. Macar Kralı II. Louis haber alınca ordusunu topladı ve merkezi Buden'den hareketle ordusuyla Tuna batısından Mohac ovasına geldi. Bir gün sonra Osmanlı ordusuyla karşılaştı. Kanunî, sonradan Türk Tepesi adını alan tepeden muharebeyi idare ederek, kısa zamanda Macar Krallığı'na son verildi. Nakkaşbaşı Osman, sultanı ve büyük ordusunu ovada savaşırken değil, tepeler arasında büyük bir ihtişamlı ilerlerken bütün teşkilatını belirterek göstermiştir. Altta öncü kuvvetler arasında şiddetli bir savaş başlamıştır. Hünkâr, ortada ve üst tarafa atı üzerinde diğerlerinden daha büyük ölçüde belirtilerek resmedilmiştir.

37. *Hünernâme II*'den, Topkapı Sarayı ikinci avlu ve Divan'da Kanunî Sultan Süleyman. 237b Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Salı olarak haftada dört gün, ikinci avluda Kubbealtı'nda Divan toplanırdı. Vezirler, Bab-ı Hümayûn'da (dışkapı), merasimle karşılanır, Bab-üs Selâm, ikinci kapıda tekrar büyük merasimle selamlanarak sıra halinde içeri alınırdı. Kubbealtı'nda kendi dairesinden maiyetiyle gelecek sadrazam beklenirdi. Merasimden sonra şikâyet ve dava sahiplerinin Divan önünde toplanmasına müsaade edilirdi. Vezirlerden biri, Bab-üs Selâm dışında şikâyetleri toplar, tasnif eder, böylece davalar çabuk sonucu bağlanır. Burada Divan Kubbealtı'nda toplantı halindedir. Vezirler rütbe sırasına göre yerlerini almıştır, sultan sahne arkasında Kayseri Kadısı'ndan bir şikâyeti dinlemektedir. Yazısı "Sultan Süleyman Han'a Kayseriye Kadısından şikâyet olundukta, köşk adle dinleyup ferasetleriyle iftira idüğü zuhur bulmağla icrayı hak olundugudur" şeklindedir. Adı bilinmeyen nakkaş burada hikâyeci bir görüşle bütün içinde asıl olayı bir çerçeveye alarak belirtmiştir.

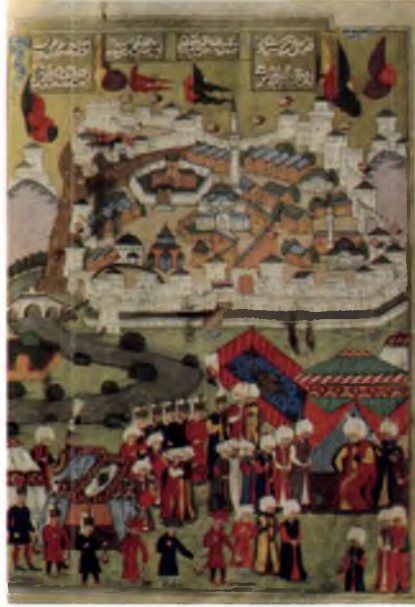

38. *Nusretname*, Gelibolulu Mustafa Âli, H. 1365, 992 (1584). 34b Ziyafet Orduyi Hümayûn Serdar Lala Mustafa Paşa idaresinde 1578 de İran seferi için Üsküdar'dan büyük merasimle Erzurum'a hareket eder. Burada yolda İznikmid (İzmit) kasabasında Lala Mustafa Paşa'nın Beylerbeyleri için bir ziyafeti görülüyor. Arkada denkli çadır ve gölgelikler, ortada serdar, sofranın iki yanında uzunlama Beylerbeyleri rütbe sırasına göre oturmuştur. Sağındakiler üsküf, börk ve sarık giymişlerdir, dizleri üzerinde şeffaf bir örtü var. Geride ellerinde kaplar, kâselerle hizmetkârlar, solda çadır önünde fiçidan şerbet dolduran bir sâkî var.

39. *Nusretname*, 93a Osmanlı ordusuna yiyecek satışı. 1578 de Osmanlı ordusu Şirvan yolunda Kınık çayını geçiyordu, yiyecek kıtlığı ve açlık başgösterdi. Fakat Ereşin fethinden sonra bol gıda sağlanarak durum düzeldi. Burada yiyeceklerin satışı gösterilmiştir, çadırlar kurulmuş satıcılar alışveriş yapan askerlerin önünde sıralanmıştır. Alıcıların hareketlerinde görülen telâş, açlıktan sonra bol yiyecek bulmanın sevinci açıkça yüzlerden belli olmaktadır.

40. *Şehinşahnâme*, Üniv. Kt. F. 1404, Lokman, 989 (1581). 125b, 1580 yıllarında Kars şehrinin durumu. Surlar içinde kubbeli iki cami, diğer yapılar, üstte solda iç kale, Kars Çayı, altta otağında Serdar Lala Mustafa Paşa ve maiyeti erkânı görülüyor. Camilerden biri III. Sultan Murad, biri de Lala Mustafa Paşa için yaptırılmıştır. Sonra savaşlar ve 1645 de bir hafta süren depremlerle şehir harap edilmiştir. 1571 de Kıbrıs fâtihi ve şehzade iken II. Selim'in lalası olan Mustafa Paşa, 1569 da Altuncu Vezir iken, Sultan III. Murad'ı sefere razı ederek, 1578 de Çıldır'da Safevîler'i yenerek Tiflis ve Şirvan'ı alıp, Erzurum'da kışlamış ve ertesi yıl sultanın emriyle 100.000 kişilik ordusu başında Kars'ı imarla görevlendirilmiştir. 73 yaşındaki serdarın gayretiyle 28 günde yıkık ve harap surlar sağlamca yapılmış, iki köprü, Beylerbeyi Sarayı, büyük medrese, 1000 yeniçerinin kalabileceği kışla, üç gözcü kulesi, gizli su yolları ve bir hamam, beş cami, üç demir kapı, Beylik kışla, konak, vakıf dükkan, değirmen, çarşı ve bir de 1033 de ölen Ebül Hasan Hırkanî Hazretleri'ne türbe yapılmıştı. Bütün imar 58 günde, rekor olarak tamamlanmıştı.

41. *Şehnâme-i Mehmed Han* (Eğri Fetihnâmesi), Talikizâde Suphi Çelebi, H. 1609 ca., 1598. 26b-27a Elçilerin kabulü. Otağı tahtta oturan padişah, arkasında silahdar, sağında iki genç, önünde sadrazam, ortaya doğru ellerinde şapkalarıyla ilerleyen Avrupalı elçiler ve onları huzura getiren kapıcılar. Solda çadırların önünde bir grup hizmetkâr, altta sırtları dönük devlet erkânı, sağ altta yedek atlarla gölgelik altında Yeniçeriler önlerinde nakkareler, üstte solda iki sıra devlet erkânı görülüyor.

42. *Vakayinâme-i Ali Paşa*, Süleymaniye Ktp., Haletefendi 612, (1604).
9b. Malkoç Ali Paşa Mısır valisi iken Mehmet III'ün sadrazamlığına seçilmişti. Fakat Ali Paşa yolda iken sultan öldüğünden Sultan Ahmet I'in sadrazamı oldu. Macaristan cephesine serdar tayin edilmişti, fakat hastalanarak Belgrad'a yaklaşırken yolda öldü. Burada Ali Paşa atı üzerinde maiyetiyle saraydan çıkarken görülüyor.

43. *I. Sultan Ahmet Albümü*, TKS B. 408, 1604-1617, 19a. Haremde akşam eğlencesi ve donanma. Sultan tarafından sipariş edilen albümde Osmanlıların 17. yüzyılda günlük hayatı, bir seri minyatürle canlandırmıştır. Burada aynı sayfadaki iki minyatürden, alttaki yalnız erkeklerin katıldığı bir akşam eğlencesinde çalgıcılar ve maskeli oyuncuların hareketli rakslarını gösteriyor. Üstte genç bir çift, beş kişilik kadınlar saz heyeti, sâkiler, oyuna hazırlanan rakkaselerle harem sahnesi canlandırılmıştır.

44. *Şehnâme-i Nadîrî*, Nadîrî mahlası Mehmed bin Abdülgani bin Emirşah kaleme almıştır. H. 1124 ca., 1622. 29b. Kapudan Derya İstanköylü Çelebi veya Güzelce diye tanınan Ali Paşa 1620 de Akdeniz seferine çıkıp, onüç kalyonlu Frenkleri mağlup ederek, Sultan Osman'a bol ganimet ve esir getirmişti. Koyu gri denizde kürekli ve yelkenli gemilerde askerlerin yalnız başları görülüyor. Ateş eden toplardan mavi dumanlar çıkıyor, üstte solda yeşil ağaçlı bir tepe görülüyor.

45. 53b. *Şehnâme-i Nadîrî*, Sultan II. Osman'ın Hotin üzerine seferini anlatır. 1621 de Edirne üzerinden Polonya'ya hareket eder. Burada başlarında Sultan, Osmanlı ordusunun İstanbul'dan hareketi, atı üzerinde genç sultan yaya solakları arasında gösterişli kıyafeti ile resmedilmiştir, önünde iki sıra solakları, gerisinde iki silahdar ve darüssaâde ağası yürüyor. Seyirci ve uğurlayıcılar, altta arkaları dönük halde sultanı alkışlayanlar yer almıştır. Sağ kenarda ortada mehter ve sancaklar, üstte renkli bayraklarla miğferli ve sarıklı askerler bir tepe gerisindedir.

Polonya ordusu Osmanlılar'ı Hotin önünde karşıladı. Savaşta Osmanlılar çok esir aldıkları halde, düşman kuvvetleri gerilemedi. Sonunda Polonyalıların barış teklifi kabul edilerek savaşa son verildi.

46. Surnâme-i Vehbi, TKS 3593, Levni, ca. 1720-1732. III. Sultan Ahmed veziri ile.

47. Surnâme-i Vehbi, Sultan III. Ahmed 1720 de dört oğlunun sünnet düğünleri için Okmeydanı'nda 15 gün ve gece devam eden bir eğlence düzenledi. Sultan, sadrazam ve diğer misafirler için çadırlar kuruldu, sahil köşklerinde su eğlenceleri tertiplendi. Loncalar sanatlarını göstererek geçide katılmışlar. Gece havaî fişekler, maymunlar savaşı, sihirbazlar, canbazlar, musikî ve raks grupları görülüyor.

1497'ye kadar anlatan minyatürlü yazmalar ilk defa görülür. *Şehnâme-i Meliki Ümmî* adlı eseri hattat ve tezhipçi Derviş Mahmud yazmış. Akkoyunlu sarayından bir nakkaş minyatürleri yapmıştır. Konu Mi'raç sahnesiyle başlar. Bundan başka Bayezid'i vezirleriyle Cem işini görüşürken canlandıran minyatür orijinaldir. Yuvarlak yüzler, badem gözler Türkmen üslûbuna uygundur. Bursa kemeri önündeki figürler sarıklı, yanakları pembe ve gölgeli olup, duvarlar altıgen çinilerle kaplıdır. Bütün diğer minyatürler üzerleri boyanarak bozulmuştur. Minyatürlü tarihî metinlerin doğuşunu göstermekle beraber Osmanlı tarihî minyatür üslûbuna bir başlangıç sayılamaz.

Sultan Bayezid II zamanından, Uzun Firdevsî diye tanınan Bursalı Şerafeddin'in yazdığı iki tam sayfa başlık minyatürlü *Süleymannâme* (*Dublin Chester Beatty Library*), 406 (ortalama 1500) tarihlerinde gelişmekte olan klasik Osmanlı minyatürüne bir başlangıç olabilir. Yedi sıra fügürlerle birinci minyatürde Süleyman, altı sıra figürlü ikincide Seba Melikesi Belkıs canlandırılmıştır. Birinci minyatürde üstte Süleyman, bir Osmanlı sultanı kıyafeti ve havası içinde, bıyıklı genç bir figür olarak küçük bir kubbe altında tahta oturmuştur. Hizmete hazır periler ve çeşitli kuşlar etrafında toplanmıştır. Aşağıya doğru, ortada dört kemerle açılmış, arkada köşke çıkan merdivenden görülen birinci sırada ve ikinci sırada diğer peygamberler, üçüncü sırada hükümdarlar ve her üç sıranın sağında ayakta duran genç figürler, dördüncü sırada sağda, başta Zâl ile diğer kahramanlar, askerler, melekler, solda demonlar, en altta çeşitli figürler, sağda bir fiskiyenin iki tarafında kuşlar ve hayvanlar sıralanmıştır. Üstte, kemerlerin sağında oturan Hazreti Muhammed'in yüzü, peçe ile kapanmıştır. Horizontal düzen, Uygurlara kadar giden eski bir Türk kompozisyon şekildir. Hafif mat ve canlı renkler, o zamanki İran resminden tamamen farklıdır. Siyah Kalem'in demonları sade bir üslûpla tekrar ortaya çıkmaktadır. Bir tek minyatür içerisinde bu kadar zengin sembol ve muhtevanın toplanması hayret vericidir.

Diğer minyatürde, Belkıs etrafında melekler ve hizmet eden maiyeti ile tahta oturmuş olarak görülür. Burada demonlar, artık alttaki üç sırayı tamamen doldurmaktadır. En alt sırada ise, sağda yaban domuzu ve arslan, solda ikişer at tutan iki seyis görülür. Fatih sarayındaki minyatür sanatını bir dereceye kadar aks ettiren bu iki minyatürün üslûbu, sonraki Osmanlı minyatürlerinden daha kaliteli ve ince nüanslıdır. Fakat onların realizminden uzaktır. Süleyman'ın

köşkünde kubbenin hafif perspektif görünüşü Avrupa etkisine işaret edebilir. Süleymannâme, Süleyman Peygamber'in hayvan ve kuşların dilinden anladığını ve Tevrat hikâyelerini canlandıran bir yazmadır. İki minyatürde kumaş kıvrımları ve renk tonları duvar resmine bağlı bir rölyef tekniği gösterir. Üst üste figür sıraları Uygurlar'ın adak yapan figürlerine bağlanır. Minyatürlerde kırmızı ve erguvanî renklerle yeni bir üslûp görülür.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarından başlayan gelişme sonunda, Klâsik Osmanlı minyatürcülüğü en parlak devrini yaşamış, bol sayıda eserler meydana getirmiştir. Padişahlar için Şehnâmelerin ve tanınmış serdarlar için Gazanâmelerin minyatürlenmesi geleneği kurulmuştur. Bunlardan ilki olan Selimnâme, Şükrî tarafından hazırlanmıştır. Yavuz Sultan Selim'in fetihlerini anlatan minyatürlü ve mesnevî tarzında Türkçe bir yazmadır, belki 1520-25 tarihini gösterir. Çehre hatları şematik, kıyafetler gerçeğe yakındır. Kumaş ve elbiselerin motifleri ile mimarî süslemeler, detayları ile gösterilmiş olup, kompozisyon bakımından henüz bir araştırma devrinin çekingen adımları belli olmaktadır. İran'dan farklı mat ve soluk renklerle üslûp birliği içinde çalışılmıştır. Bu minyatürleri yapan usta bilinmiyor.

Bundan sonra, yüzyılın ikinci yarısına kadar, figürsüz olarak şehir, kale ve liman manzaralarını çok defa şaşılacak bir doğrulukta canlandıran bol sayıdaki minyatürler, *Naşûh el-Silâhî el Şehîr bi-Matraķî* adlı sanatkâra bağlanmaktadır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, İstanbul Üniversite Kütüphanesinde bulunan *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn*, (Mecmûa-i mânâzil) Nasûh el Silâhî tarafından yazılmış ve minyatürleri yapılmıştır. Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534-35 İran ve Irak seferine katılan Nasûh, 128 minyatürle İstanbul'dan Tebriz'e gidiş ve Irak üzerinden dönüş yolu üzerindeki konak yerlerini, fethedilen şehirleri tasvir eder.

Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn (Mecmua-i menazil) Üniv. K. T 5964 *Naşûh el-Silâhî el Matraķî* 944/1537-1538, 1534/35 seferinde Kanunî İran ve Irak'da birçok şehirleri fethetti. Bu eserde sefer yolunda ordunun konakladığı yerler resimlenmiştir. Başlık olan çift sayfa, Osmanlı payitahtı ve hareket merkezi İstanbul'u gösterir. Bir tarafta İstanbul, karşısında Galata, bir harita gibi surlarla çevrili şehir, meydanlar ve büyük binalar, yelkenli ve kürekli olarak birkaç gemi ile gösterilmiştir. Kitabın yazarı ve ressamı olan Matraķî, âbide-

leri en tipik özellikleriyle cepheden resmetmiştir. Bazı binalar ve meydanlar değişik açıdan gösterilmiştir. Kanunî devri İstanbul'u olduğu gibi karşımızdadır. Külliyele, çeşitli âbideler ve surlarla çevrili Topkapı Sarayı açıkça göze çarpar. Bu devirde Osmanlı minyatüründe ilk defa ortaya çıkan tarihî resim daha sonraları iyice gelişmiş, Matraki'nin harita esasıyla tamamen figürsüz resimleri, bu gelişmeye esas olmuştur ki, o da diğer taraftan Piri Reis atlası (Kitab-ı Bahriyye) 1525-26 gibi eserlerden ilham almıştır. 944 (1537) de tamamlanan eser 179 yapraklı, 128 minyatürlüdür. Bütün sayfaya yayılan sahneler geniş açıdan bakılarak, yalnız şehri değil, onun topografyasını, çevresini vermek suretiyle ele alınmıştır. Hiç insan figürü olmadığı halde, çok gerçekçi hayvan figürleri sahneyi canlandırır. Piri Reis'in Kitab-ı Bahriyye'sindeki haritacı anlayışı minyatür sanatına uygulayan Matrakî'nin gerçekçi üslubu, Osmanlı minyatüründe yeni bir çığırın başlangıcı olmuştur. Şehirler âdeta fotoğraf gibi aksettirilerek, Kanunî devri durumunun esaslı kaynağı olmuştur ki, İstanbul bunların başında gelir. Bugün tamamen yok olmuş binalar, tarihî eserler için en sağlam belgedir. Tebriz, Bağdat, Halep, Sultaniye gibi şehirler için de durum aynıdır. Önemli yapılar âdeta bir maket gibi resmedilmiştir. Evler iki pencere, tek kapılı ve düz çatılıdır. Sıra kemerli, çok kubbeli yapılar, çarşılar, hamamlar, uzun ve dik çatılı binalar, hanlar bazen ters bir perspektifle asıl yerlerinden farklı yönde resmedilmiştir.

Diğer yazmalar, *Tarih-i Sultan Bayezid* ile *Süleymannâme* (*Tarih-i Feth-i Sikloş, Estergon, Ustoni Belgrad*) dır. Bunlar, yarı harita özelliğinde minyatürler olmakla beraber, en lüzumlu ve önemli detaylar üzerinde durulmuştur. *Tarih-i Sultan Bayezid* (1540-1545), Sultan Bayezid II ile Şehzade Cem Sultan'ın savaşlarını, Gülek, Mora, İnebahtı, Modon kale ve limanlarını gösteren 82 yapraklı, 10 minyatürlü bir yazmadır. Minyatürlerde hareketli desenlerle şematik olarak kale ve limanların en önemli tarafları belirtilmiştir.

Süleymannâme (*Tarih-i Feth-i Sikloş, Estergon, Ustoni Belgrad*) (1545-1550), Kanunî Sultan Süleyman'ın 1543 Macaristan Seferi ile Barbaros'un aynı tarihte Akdeniz seferindeki şehir, kale ve limanları bir arada 32 minyatürle canlandırmaktadır, eserde 4 tane de harita vardır. Akdeniz seferini anlatan ilk bölümde gemilerin hâkim olduğu Nis, Tulon, Cenova şehirleri, surları ve binaları ile resmedilmiş, ikinci bölümde Budin-Peşte, Estergon, Ustoni Belgrad ile şehirler

arasındaki menzil, konak yerleri, ağaçlar, çiçekler ve tepelerle Sefer-i İrakeyn minyatürlerine çok yakın inceliklerle zenginleştirilmiştir. Her üç yazmada minyatürler figürsüz olarak, bazen şekillerle tezat halinde, mavi, yeşil, sarı, turuncu, kırmızı renkler ve yer yer altın yaldızla canlandırılmıştır.

Bu çeşit yarı harita minyatürlerin öncüsü olan *Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine 642)* de kayıtlı 1525–26 tarihinden Piri Reis *Atlası (Kitab el Bahriyye)*'de Nis, Kron, Mudon, Cenova limanları, kompozisyon ve topoğrafya bakımından bunlara örnek olmuştur. Bu şekilde, Nasuh el Silâhî herhalde elindeki kaynaklara göre katılmadığı seferlerin konak, menzil ve kalelerini de çizmiştir. Yanında çalışan diğer nakkaşların da bazı minyatürlerde ona yardım etmiş olmaları düşünülebilir. Çünkü onun üslubunda olmakla beraber, tarihi, yazarı ve nakkaşı belirtilmemiş olan son iki yazmanın minyatürlerinde epey kalite farkı görülür. Sonraları, tarihî konuları ele alan Osmanlı minyatürlerinin sağlam kompozisyonu, mimari eserlerin, kale ve burçların gerçeğe uygun tasviri, Nasuh'la başlayan bu minyatür üslubunun realizmine dayanmaktadır.

Fethullah Arif Çelebi'nin 965 (1558) tarihli *Süleymannâmesi*, (Azerbaycan'dan gelen bir hattatın, Şirvanlı Ali bin Emir Beyk'in yazdığı) mesnevi tarzında Farsça bir eseri olup, Kanuni Sultan Süleyman devrindeki hadiseleri, onun huzura kabul, av ve eğlence sahnelerini, savaş ve zaferlerini 69 minyatürle canlandıran çok önemli bir eserdir. Yerli ve yabancı nakkaşların, çeşitli üslûplarda meydana getirdiği zengin minyatürler, orijinal cilt ve tezhipte birlikte, Osmanlı minyatür sanatının doğuşunu haber vermektedir.

Kanuni devrinde Firdevsî Şehnamesi tarzında bir Şehnâme-i Âli-Osman yazılıp, minyatürlerle süslenmesi geleneğini kuran Fethullah Arif Çelebi'den sonra bu geleneği yüzyıl sonuna kadar devam ettiren *Lokman bin Seyyid Hüseyin el-Aşurt el-Urmevi'nin yazdığı* 1579 tarihli *Süleymannâme* (Dublin'in Chester Beatty Kütüphanesi)'deki 25 minyatür, Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarını, Zigetvar'ın fethi gibi sahneleri canlandırır.

Sultanın cenaze merasimine katılan yeniçeriler ve sipahilerle iki minyatür, şematik bir kompozisyon ve nisbeten kuru bir üslupla matem havasını çok iyi canlandırmaktadır. Onun ikinci eseri olan *Şehnâme-i Selim Han (TKSM. Kt. A 3595 988 (1581))* Selim II'nin devrini anlatır.

145b-146a Halk el Vaad (Galetta)'ın kuşatılması. Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olan Tunus'da, Sultan Hamid'in İspanyollarla birleşip, 90 gemi ile Tunus önlerinde toplanıp Vali Haydar Paşa'yı Kayrevan'a çekilmeye zorladığını haber alınca 1574'de, eski Yemen Valisi Vezir Sinan Paşa ve Kapudan-ı Derya Kılıç Ali Paşa kara ve deniz kuvvetleriyle buraya geliyor. Tunus üç ay içinde geri alınmakla beraber, Halk el Vaad Kalesi bir ay dayandı. Sonunda düşerek Tunus Sultanı da yakalandı. Burada çift sayfa minyatür, Osmanlı donanmasını Halk el Vaad ve hisarı (kalesi) önünde gösteriyor, ordunun durumu açıkça belirtilmiştir. Klasik devrin büyük nakkaşı Osman, bu sahneyi daha önce Nasuh el Silâhi'nin haritayı andıran minyatürlerindeki üslûba göre resmetmiştir.

Selim II zamanındaki savaşları, fethedilen kale ve şehirleri gösteren 43 minyatürlü, *Şehnâme-i Selim Han* adı ile *Lokman bin Seyyid Hüseyin el-Aşûrî el-Urmevî* tarafından yazılan bu eserin kolofonu 1581 tarihlidir. Mesnevî tarzında ve Farsça yazılmış olan eserde üslûbun gelişmesi devam ediyor. Tam sayfa minyatürlerde figürler küçülmüş, kalyonlar, deniz ve mimarî hâkim olmuştur. Ayasofya ve Selimiye Camilerini tasvir eden tam sayfa minyatürler de yapılmıştır. Minyatürlerdeki iki ayrı üslûp, bu yazmada iki ayrı nakkaşın çalıştığına işaret ediyor. Bu eserde de Nakkaş Osman ve diğer nakkaşların çalıştığı arşivdeki bir vesikada belirtilmiştir.

Lokman'ın diğer eseri olan 1581 tarihli 2 ciltlik *Şehinşahnâme* (İstanbul Üniversite Kütüphanesi)de Sultan Murad III zamanındaki hadiseleri tasvir eden minyatürler, klasik tarihî minyatür üslûbunun devamını gösteriyor. Bütün bu tarihî minyatürlerde hiçbir nakkaş adının belirmemiş olması, üslûp gelişmesinin takibini zorlaştırmaktadır.

Şehnameci Seyyid Lokman'ın yazdığı diğer bir eser olan *Hünernâme*'de durum değişiyor. Bunda ve daha birkaç eserdeki en iyi kaliteli minyatürler, şahsiyeti hakkında fazla bilgimiz olmayan *Nakkaşbaşı Osman*'a ve onun atölyesine bağlanmaktadır. Tarih sırasına göre *Murad III Sûrnâmesi* (1582), *Matali-i Saâdat (Astroloji, fal ve ilm-i nücum, Türkçe tercüme, Paris Bibliothèque Nationale)* (1582) *Hünernâme I.* (1584), *Hünernâme II. (c. 1587)*, *Şehinşahnâme* (1592) sayfalarını süsleyen 700 den fazla minyatürde genel bir üslûp birliği varsa da kaliteleri çok farklıdır.

Fakat Nakkaşbaşı Osman ve atölyesi tarafından meydana getirilen tarihi minyatürlerle bu sanat birden canlanarak en kaliteli

eserlerini vermiştir. *Hünernâme*'nin birinci cildi 45 minyatürle, Osman Gazi'den başlayarak Yavuz Sultan Selim'in ölümüne kadar Osmanlı hükümdarlarının hayatım ve savaşlarını hikâye eder. İkinci cilt 95 minyatürle yalnız Kanunî Sultan Süleyman'a ayrılmıştır. Murad III'ün oğlu Şehzade Mehmed'in sünnet düğününü anlatan 437 minyatürlü Surname ile Murad III devrini anlatan 137 minyatürlü iki ciltlik Şehinşahnâme diğer eserlerdir. Bir de Paris Bibliotheque Nationale'deki, Murad III'ün kızı Fatma Sultan için Türkçeye çevirilmiş olan Muhammed el-Suûdî'nin *Matali-i Saâdet* (Astoloji fal ve ilm-i nücum) yazmasındaki 68 minyatür bunlara katılmaktadır. Bunun yazarı Niksarlı, asil bir Seyyid ailesinden (yani Anadolu'dan) gelmektedir.

Kanunî zamanında gelişen orijinal portre resmi tek bir nakkaşa bağlanır. Nigârî adı ile tanınan ve İstanbul'da doğup, 1572'de seksen yaşlarında ölen Haydar Reis, aslen denizci idi. Onun, Topkapı Sarayı'nda bulunan, 30X45 cm. ölçüsüne varan büyük boy minyatürler, çok koyu bir fon üzerine yapılmış olup, baş ve yüzlerdeki ifade kuvveti ve portre benzerliği ile hayret uyandırmaktadır. Vücut hatları, eller ve ayaklar ihmal edilmiştir. Büyük sultan muhteşem Süleyman'ı yaşlı halinde canlandıran minyatürü, en karakteristik eserlerinden biridir. Sultan, arkasından yürüyen iki silâhdarı ile bahçede dolaşırken gösterilmiştir. Nigârî, bütün Akdeniz'i titreten Kapudan Derya Hayreddin Paşa'yı da ağarmış sakalları ile, bir elinde sultanın hediye ettiği kıymetli âsâ, diğer eliyle karanfil koklarken enerjik bir ifade ile tasvir etmiştir. Sultan Selim II.'yi ok atarken, arkasında bir silâhdar, önünde hedef tutan doğancı başı ile birlikte canlandıran sonuncu portre minyatürü daha zengin ve gösterişli bir üslûpla yapmışsa da ifade kuvveti daha zayıftır. Nigârî'nin üslûbu, aynı devirdeki minyatürlü yazmalardan farklı, orijinal ve sadece ona mahsus özellikler gösterir.

Klâsik tarihî minyatür üslûbu (Nüzhet ül alrar vel ahbar der Sefer-i Zigetvar) da Kanunî'nin son seferini ve Zigetvar'ın fethini canlandıran minyatürlerle yerleşmektedir.

Özdemir oğlu Osman Paşa'nın İran seferini ve Türk-Rus savaşını anlatan 1586 tarihli 77 minyatürlü *Asafi Paşa Şücaarnâmesi* (İst. Üni. Kit.) tarihî Türk minyatürlerinin çeşitli kalite ve üslupta çalışan nakkaşlar tarafından hazırlandığı Türkçe bir yazmadır.

Ferhat Paşa'nın Gence'yi fethini anlatan kitabı *Gencine-i Fethi Gence*, 1589 tarihli 20 minyatürlü bir yazma olup, bol altın yaldızlı

minyatürler aynı elden çıkma bir üslup birliği, ince bir işçilik gösterir. Sinan Paşa'nın Arabistan ve Tunus seferini anlatan *Tarih-i Fethi Yemen* adlı Selim II zamanında başlayıp, Murad III. zamanında, 1594'de tamamlanan yazma (İst. Üni. Kit.) aynı şekilde bol altın yaldızlı ince kaliteli 104 minyatür üslûbunun kuvvetini kaybetmediğini gösterir. Özdemir oğlu Osman Paşa'nın Revan seferini anlatan Türkçe *Gazavat'ı* Osman Paşa yazmasındaki tek minyatür de aynı üslûbâ girer.

XVII. y.y.'in başında diğer bir nakkaş Hasan Paşa ortaya çıkmaktadır. Sultan Mehmed III ün *Eğri* (Eger) *Fetihnâmesi* (ortalama 1600)'nde üçü çift sayfa olarak tertip edilmiş dört minyatür gerçeğe uygun olan saray atölyeleri üslûbuna bağlanırsa de kompozisyon ve renk bakımından gerileme vardır. Mehmed III ün portre olarak resmedilen figürleri çok canlıdır.

Buna karşılık Sultan Osman II nin 1621-22 Hotin seferini, çoğu çift sayfa üzerine tam sayfalı 20 minyatürle canlandıran Mesnevî tarzında Türkçe *Hotin Fetihnâmesi*'nde klâsik tarihî minyatür üslûbu, ordunun hareketi, kale ve şehir tasvirlerinde devam etmekle beraber, renk ve kompozisyon şeması bakımından değişmeler vardır. Hotin Fetihnâmesini yazan Nadiri (asil adı Muhammed bin Abdülgani b. Emirşah, ölümü/626) nin şiirlerini toplayan Divan'da da Mehmed III ve Osman II zamanına ait hadiseleri canlandıran 9 minyatür vardır. Bunlarda klâsik tarihî minyatür yanında kompozisyon, renk ve mimarî şekiller bakımından realist detaylar ve değişik perspektiflerle başarılı yenilikler vardır.

XVII. y.y.in ilk yarısından önemli bir minyatürlü yazma, Londra British Museum'da bulunan *Paşanâme*'dir. Eser Kalkandelenli Tulu İbrahim Efendi'nin şiirleri ile birçok minyatürlerden meydana gelmiştir. Şiirler, Kenan Paşa'nın Rumeli eyaletlerinde asayişini sağlaması şerefine yazılmıştı. Kenan Paşa oradan Kırım'a gitmiştir. Şiirlerin sonunda onun Karadeniz'de Kazak korsanlarına karşı kazandığı deniz zaferi hikâyeye edilmektedir. 1630'da kaleme alınan *Paşanâme*'nin birçok minyatürleri rutubetten bozulmuş, yalnız ikisi sağlam kalmıştır. Bunlardan Kenan Paşa'nın kalyonları ile Karadeniz'de korsanlara karşı savaşını canlandıran minyatür, ince detaylar ve değişik renklerle çok itinalı ve ustalıklı çizilmiş olup, o zamanki denizcilik hakkında fikir verecek kıymetli bir dökümandır.

Fakat diğer taraftan yine aynı devirde hazırlanmış olan bir minyatürlü yazmada durum değişiyor. Nakşî adı ile tanınan Ahmed Mustafa'nın 49 hayalî minyatürle Türk meşhurlarını, şeyh ve âlimlerin hayatını ve Osmanlı hükümdarları ile münasebetlerini canlandırdığı Taşköprülüzadenin *Şakayık-ı Numaniye Tercümesi*, Osman II. zamanında hazırlanmıştır. Değişik renkler ve çok sade bir kompozisyonla ele alman minyatürlerde figürler, kuru bir üslûpla fakat çok itinalı işlenmiştir. İlgî çekici bir perspektifle çizilen mimarî şekiller Divan-ı Nadirî ile yakın benzerlik göstermekte olup, oradaki minyatürlerin de Nakşî'ye maledilmesi düşünülebilir.

XVII. yüzyılda Sultan Ahmed III'ün nakkaşbaşısı *Levni* çok şöhret kazanmıştır. 1732'de ölmüş olan Levni Edirne'li olup, adı Abdülcélil Çelebi'dir. Kendisi diğer nakkaşlardan farklı olarak tek sahifeler halinde de minyatürler yapmıştır. En büyük eseri, Ahmed III'ün oğlu Şehzade Süleyman'ın sünnet düğünü için şair Vehbi'nin yazdığı Sûrnâme'yi süsleyen 137 minyatürüdür.

Edirne'den İstanbul'a gelerek Nakkashaşhaneye çırak girip sonradan II. Sultan Mustafa (1965-1703) ve III. Sultan Ahmed devirlerinde Hassa musavviri olup, onların portrelerini yapan Levni 1730 Patrona Ayaklanmasında koruyucusu Sultan Ahmed III'ün düşürüldüğünü gördükten iki yıl sonra 1732'de ölmüştür. Doğum tarihi bilinmiyor.

Kullandığı renkler, canlı pozlar, güzel kıyafetler, figürlerindeki serbest hareketlerle saray üslûbuna yenilik getirmiş olup, genellikle büyük figürlerle çalışır ve kompozisyonla kesin sınırlama yoktur. Sûrnâme'de ellere önem vererek dikkatle resmetmesi de ayrı bir yeniliktir.

Seyid Vehbi'nin kaleme aldığı Sûrnâme Sultan Ahmet III'ün dört şehzadesi ile beş bin fakir çocuğu sünnet ettirmesi ve su gibi para harcamasını anlatır. Ok meydanında hazırlanan Otağ Hümâyûn'da ve kendi çadırları önünde gece gündüz her gün hayret uyandıran gösteriler, denizde de padişahın sahildeki kasrından seyrettiği gösteriler yapılmıştır. Çeşitli ziyafetlerde davetliler ağırlanmış, imparatorluğun her tarafından ve yabancı ülkelerden hediyeler gelmiş, geçide katılan esnaf loncaları da padişaha çeşitli hediyeler vermişlerdir. Onbeş gün Haliç'te Okmeydanı'nda eğlendikten sonra şehrin öbür kısmında fakir çocuklar sünnet edilmiştir. Daha sonra saray

erkânı ve şehzadeler büyük merasimle eski saraydan Topkapı Sarayı'na gelip ananeye göre burada sünnet edilmiş ve eğlenceler tertiplenip, hediyeler verilmiştir. Seyid Vehbi'nin 1132 (1720) tarihindeki bu düğünü günü gününe anlatan Sûrnâme nüshalarından ikisi minyatürlü olup, Topkapı Sarayı Kitaplığındadır. TKS. Kt. 3593 sayılı Sûrnâme Levni imzalıdır. 3954 sayılıda imzası yoktur. 175 yapraklı tâlik Sûrnâme karşılıklı tam sayfa halinde 137 minyatürlüdür, sonu eksik olup, 173. sayfada Levni'nin imzası vardır. İkinci nüsha imzasız olup, 221 yaprak ve 140 minyatürlüdür. Yaprakları eksik, sıraları intizamsızdır. Minyatürlerden bazıları bozuktur. Levni ile Osmanlı minyatür sanatı yeniden canlanır. Sultan Murad III Sûrnâmesi geleneğinde ordu ve esnaf alaylarının geçişi, saraya hediyelerin takdimi, Otağı Hümâyun gibi sahneler tarihi minyatürlü yazma kompozisyonlarının son örnekleridir.

Levni, Sultan Ahmed III'ü ve devrinin tiplerini bir fotoğraf gibi resmetmiş, bunlarda bir üslûp özelliği veya sanat kuvveti göstermemiştir. Tek sahifeler halinde yaptığı minyatürlerde de bütün çehreler birbirine benziyor. Yalnız elbiseler daima değişmektedir.

İmparatorluğun en kudretli olduğu yıllar boyunca hüküm süren hemen hemen bütün sanat koruyucusu padişahların devrindeki olayları konu alan şehnâme ve gazanâmelerin yazılıp, minyatürlenmesi işinin büyük hazırlıklar ve masraflar sonunda ortaya çıktığı muhakkaktır. Eserlerin hazırlanmasıyla ilgili belgelerden öğrendiğimize göre, ödenen ücretlerin miktarı devrin şehnâmecisiyle ünlü nakkaş, hattat, kâtip gibi sanatkârlardan kurulu heyetler arasındaki disiplinli ve titiz çalışmalar tarihî ressamlığa verilen önemi açıkça ortaya koyar.

Osmanlı tarihiyle ilgili yazmalar gerek konu gerekse minyatürleri bakımından erken bir iki örnek hariç, İslam sanatının diğer çevrelerindeki tarihî üslûptan hiç bir şekilde etkilenmemişlerdir. Bu bakımdan minyatür kalıpları daha önceki geleneklere bağlanamaz. Bu minyatürler, yaşanmış gerçek olayları tasvir etmektedir. Nakkaşlar muhayyilelerindeki güzel bir görünüşü vermekten çok, yaşanan olayları metne bağlı olarak tesbit etmek amacını taşırlar. Bu sebepten minyatürler, devrinden günümüze gelmiş belgeler olarak önem kazanırlar. İslam minyatür sanatı için büyük bir aşama olarak nitelendireceğimiz bu özellik, Osmanlı minyatürünün İslâm sanatı içindeki yerinin aydınlanmasında son derece etkili olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Aslanapa, Oktay, *Turkish Art and Architecture*, London 1971.

———, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984.

Akalay, Zeren, *Osmanlı Tarihi ile İlgili Minyatürlü Yazmalar (Şehnameler ve Gazanamerler)*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, 1972.

Atasoy, Nurhan-Çağman, Filiz, *Turkish Miniature Painting*, İstanbul 1974.

Atıl, Esin, *An Eighteenth Century Ottoman Book of Festival*, Michigan University, 1969 (Doktora Tezi).

KISALTMALAR

TKS-Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığı.

TKSR-Topkapı Sarayı Revan Kitaplığı.

İst. Üniv. Kt.-Üniversite Kitaplığı.